

A szív motívuma Paul Celan költészetében

Paul Celan, a XX. századi Európa paradigmaticus költőjének lírájában, főként magyarra is lefordított, ismertebb verseiben gyakran megjelenik a szív motívuma. Mint más vezérmotívumok a celani költészetben, nem csupán egy jelentésben, egyféle szimbolikában fordul elő, hanem a szerző költészetét végigkísérve komplex, összetett jelentésre tesz szert. Talán érdemes ennek kapcsán megemlíteni az alábbi verset:

*A KIHANTOLT SZÍV,
melybe érzéseket vezetnek.*

*Óriáshaza alkat-
részek.*

*Tejnővér
lapát.¹*

¹ A verset a saját fordításomban közlöm. Eredeti német szövege az összevethetőség kedvéért:

DAS AUSGESCHACHTETE HERZ,
darin sie Gefühl installieren.

Grossheimat Fertig-
teile.

Milchscwester
Schaufel.

A vers eredetileg a *Fadensonnen – Fonálnapok* c. kötetben került publikálásra. Lásd:

Paul CELAN: *Fadensonnen*.

A jelen tanulmány szerzője általi magyar fordítás az alábbi kötetben jelent meg:

Paul CELAN: *Nyelvrács – Paul Celan válogatott versei*. Ráday Könyvesház, Budapest, 2009. Ford.: Kántás Balázs.

Fenti rövid versében a költő kihantolt szívről beszél, amelybe az érzéseket úgy kell belevezetni (a német eredetiben „installieren” – installálni, mint a mai világban már teljesen szokványosnak számító számítógépek és egyéb elektronikus berendezések esetében). Kiss Noémi Celan költészetéről és magyar recepciójáról szóló doktori disszertációjában amellett érvel, hogy Celan jelen versében a szív motívuma és az érzelem ehhez történő hozzárendelése, mintegy ráerőszakolása erősen ironikus², csupán retorikai megfeleltetésekről van szó, de szívnek és érzelemnek ebben a lírában, ebben a korban már vajmi kevés köze lehet egymáshoz. Kiss szerint a szív szó itt már nem hagyományos értelemben használt metafora, az értelem tradicionális dekódolását itt megakadályozza a kontextus, a szív és a belévezetett érzelmek paradoxona – tehát a szív itt semmiképpen sem az érzelmet, az emberi lelket, annak érzéseit szimbolizálja, sokkal inkább a kiüresedést, az elidegenedést, azt az egyfajta érzéketlenséget, mellyel a háború utáni szellemi-eszmei légkör szembesíti az embert és a művészt.

Ez az ironikusság annyiban félelmetes és kiábrándító, hogy már semmi sem jelentheti azt, amit korábban jelentett, olyan események mentek végbe az emberi történelemben és szellemtörténetben, amelyek megakadályozzák, hogy a szív, ez a tradicionálisan az érzelmeket, az emberi szeretetet, jóságot, sok esetben szerelmet jelentő motívum ugyanazt jelentse, amit korábban – már erőszakkal kell belévezetni, ráinstallálni, beletáplálni az érzelmeket, mintha nem is az emberrel metonimikus kapcsolatban álló szimbólum, hanem gép volna. Ezt a képzetet erősíti, hogy Celan a fenti versben kihantolt szívről ír, tehát egy olyan szívről, mely egyszer már meghalt (lövést kapott?), és most, holtából kiásva kell újra feléleszteni, megtölteni érzelmekkel. Erre a halálra és elgépiesedésre utalnak a vers további részeiben az alkatrészek (németül „Fertigteile” – „készrészek”, előregyártott elemek?), illetve a „tejnővér”, a testvériséget megtestesítő alak és a lapát grammatikailag és szemantikailag tisztázatlan kapcsolata. A szív tehát meghalt, újra kell éleszteni, de már ez is csak elgépiesítés, erőszakos újraindítás útján válik lehetségessé.

Paul Celan lírájában más helyeken, más jelentősnek elkönyvelt versekben is előfordul a szív motívuma. A fentebb idézett vers párhuzamba állítható a költő egy korábbi, még kevésbé

² Kiss Noémi elképzelését a fentebb idézett versre disszertációjának *Hermetizmus és ironia* c. fejezetében, a Celan költészetében szerinte párhuzamosan jelenlévő hermetikusság és az ironikusság kapcsolatát vizsgálva tér ki. Bővebben lásd:

KISS Noémi: *Határhelyzetek – Paul Celan költészete és magyar recepciója*. Anonymus, Budapest, 2003. 117.

hermetikus és talán könnyebben dekódolható, *Espenbaum – Nyárfa* című versével, melynek csak egy részletét fogom idézni:

„Kerek csillag, meghúzod az arany hurkot.

Anyám szívét ólom tépte szét.

Tölgyfaajtó, helyedből ki emelt ki?

*Jámbor anyám nem térhet vissza már.”*³

A fent idézett versben a szív motívuma még sokkal egyszerűbb, könnyebben dekódolható kontextusban szerepel, mint Celan kései és jelentősebbnek tartott verseiben. Mindössze arról van szó, hogy a lírai beszélő / költő anyjának szívét ólom tépte szét – ez pedig valóban igazolható életrajzi adat, hogy Celan anyját a második világháború során német katonák lőtték le. A szív itt pusztán az élet, az emberség, az emberi létezést jelentő motívum, amit a háború, a történelem borzalmai, melyeket a velük metonimikus kapcsolatban álló ólom jelenít meg, széttépnek, meggyilkolnak, létezését megszüntetik. A korábban idézett vers kihantolt szíve akár lehet ugyanaz a szív, melyet a háború után, az eszmetörténeti válság keretei között kiásnak ugyan és megpróbálják újraéleszteni, de már semmiképpen sem lesz ugyanaz, életre kelteni csak erőszakkal, gépi módon lehetséges. A *Nyárfa* és *A kihantolt szív* c. versek szívmotívuma akár lehet ugyanaz a szív, de két végállapotban, a pusztítás előtt és után. Ez pedig szorosan összefügg Celan egész költészetkoncepciójával, mely szerint már semmi sem jelentheti ugyanazt, mint korábban, ugyan szükséges új értékeket keresni, akár a régieket megkísérelni feltámasztani, de a múltat, a borzalmas múltat semmiképpen sem lehet elfeledni, mindenképpen ennek árnyékában kell minden erőfeszítést megtenni. A szív sem jelentheti már egyszerűen az érzelmeket, az emberséget, a szerelmet, mint azt korábban

³ A vers részletét jelen tanulmány szerzője ismételten csak saját fordításban közli. A vers idézett sorai németül: „Runder Stern, du schlingst die goldne Schleife. // Meiner Mutter Herz ward wund von Blei. // Eichne Tür, wer hob dich aus den Angeln? // Meine sanfte Mutter kann nicht kommen.”

Eredetileg a *Mohn und Gedächtnis – Mák és emlékezet* c. kötetben került közlésre, tehát mondhatjuk, hogy Celan egészen korai lírájához tartozik. Lásd:

Paul CELAN: *Mohn und Gedächtnis*, Deutsche Verlaganstalt, Stuttgart, 1952.

A vers jelen tanulmány szerzője általi fordítása az alábbi kötetben került közlésre:

Paul CELAN: *Nyelvrács – Paul Celan válogatott versei*. Ráday Könyvesház, Budapest, 2009. Ford.: Kántás Balázs. 8.

jelentette, egyszerűen azért, mert ez a szív már nem az a szív, amelyik volt, mielőtt szétlőtték, eltemették, utána pedig erőszakkal kihantolták és újra érzelmeket implantáltak, installáltak bele.

Egyik ismert versében, az ismert magyar fordításban *Köln, Hof tér – Köln, am Hof c.* versében Celan szokatlan szóösszetételben szívidőről beszél:

Köln, Hof tér

*Szívidő,
a megálmodottak
éjjélre állnak.*

*Volt, ami beleszólt a csendbe, volt, ami hallgatott,
volt, ami ment tovább.
Száműzött s elveszett
hazatalált.*

Ti dómok.

*Ti szem-nem-látja dómok,
fül-nem-hallja folyók,
órák, mélyen mibennünk.*⁴

Habár a fenti versről bizonyos ellenőrizhető filológiai adatok alapján tudható, hogy Celan költőtársnőjéhez és egy ideig szerelméhez, Ingeborg Bachmannhoz lett címezve, ezen életrajzi tények ismerete nélkül is lehetséges az interpretáció. Az idézett versben a „szívidő”

⁴ A verset Lator László fordításában idéztem. Eredeti szövege az összevethetőség kedvéért: Herzzzeit, es stehn // die Geträumten für // die Mitternachtsziffer. // Einiges sprach in die Stille, einiges schwieg, // einiges ging seiner Wege. // Verbannt und Verloren // waren daheim. // Ihr Dome. // Ihr Dome ungesehn, // ihr Ströme unbelauscht, // ihr Uhren tief in uns.

A vers eredetileg a *Sprachgitter – Nyelvrács* c. kötetben került közlésre:

Paul CELAN: *Sprachgitter*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am M., 1959.

Lator László magyar fordításának elérhetősége:

Paul CELAN: *Halálfűga*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 181. Ford.: Lator László. 42.

– „Herzzeit” azt az asszociációt kelti, mintha a toronyóra kongása, az idő jelzése szívdobáshoz, szívveréshez lenne hasonló avagy vele lenne azonos. Az idő nem más, mint szívdobogás, az emberi létezés pedig csak addig tartható fenn, amíg a szív, azaz az idő dobog. Celan fenti versének bonyolult, ismételten csak nehezen dekódolható metaforikája alapján akár a szív és a dómok közötti kapcsolat, azonosság is feltételezhető. A vers világában feltehetően jelenlévő toronyóra kongása és a később említett dómok talán azonosíthatóak a szívvel és az idővel egyaránt. A „szívidő” erős összetétele is sejtetheti, hogy szív és idő tulajdonképpen azonosak, az időt jelző órakongás, a dómok, a folyók, az órák és a szív maga voltaképpen azonosak – az emberi létezés nem más, mint „szívidő”, melyben a szív dobogása jelzi egyáltalán magát a létezést, és mintegy metrumként, órakongásként utal az idő múlására is. Itt inkább filozofikus értelemben vett szívről, mint az emberrel metonimikus kapcsolatban álló létezőről, szervről lehet szó, kevésbé kötődnek hozzá a tradicionális érzelmek, érzések, a szeretet vagy a szerelem konnotációja, mint maga a pusztá szívverés, az időben való létezés, az emberi élet fogalma. A „megálmodottak” szívidőben való éjfélre állása (éjfélre meredve való megállása?) ugyanakkor baljóslatú konnotációkat is kelthet – ha éjfél van a szívidőn belül, azt is jelentheti, hogy az emberi létezés maga áll éjfélre, tehát végéhez közelít, valami változás, valami borzalom lehet készülőfélben. A szívidő és az éjfélre állás kapcsolata akár úgy is értelmezhető, hogy a kongó toronyóra hangja, mely éjfélre jelez, nem más, mint a szívidőben történő utolsó szívdobbanás, mielőtt valami történik, ami ha nem is szünteti meg a létezést, de mindent megváltoztat és átértékel.

Mint láthattuk, Celan költészetben a szív motívumának nem csupán érzelmi, hanem filozófiai, ontológiai aspektusai, lehetséges jelentésárnyalatai is fellelhetőek. Megjegyzendő azonban, hogy Celan lírájában a szív motívuma bizonyos helyeken a tradicionális értelemben vett érzéseket, pl. a szerelmet is jelentheti. Elég megnézni a költő *Schneebett – Hóagy* c. versét, melyet a későbbiek folyamán valamivel részletesebben is elemezni kívánok. Itt csak egy rövid részletet idézek a vers elejéről:

*„Világvak szemek halottszakadékbán: megyek,
bozót a szívben.
Megyek.*

*Holdtükr meredélyfal. Lefelé.
(Lélegzetfoltos fény. Vér, fonalakban.
Felhős lélek, még egyszer formaközben:*

*Tízujjárny – összefonódva.)”*⁵

A *Hóágy* alapján véve szerelmes versnek tekinthető, bár – mint az Celan legtöbb versére általában véve igaz lehet – más interpretációi is érvényesek lehetnek. Itt és most nem kívánom a verset részletesen elemezni, csupán a szív motívumának vizsgálata szempontjából egy aspektusára kitérni: a „bozót a szívben” („Hartwuchs im Herzen”) azért érdekes, mert ugyanennek a mondatnak az elején a költői beszélő azt mondja: „megyek”, a „bozót a szívben” motívum pedig ezután következik, mintha a szívben jelenlévő bozótost mintegy önmagával azonosítaná, nem pedig a saját szívében metaforikusan jelenlévő bozótról, kuszaságról beszélne. A vers további részében mint ahogyan arra a mű kapcsán Celan-fordításkötetének utószavában Lator László⁶ is röviden kitér, a menekülő lírai beszélő feltehetőleg megsebesül és lecsúszik egy sima, holdat visszatükröző sziklafalon. A versben minden bizonnyal egy disszonáns szerelem körvonalazódik (?), melyben a költői beszélő inkább menekül a szeretett nő elől, mintsem egyesülne vele, a szerelmesek egymást üldözik, egymást tépik, egymásban keltenek végzetes szorongást. Lator szerint eldönthetetlen, hogy a részlet végén az összefonódott „tízujjárnék” vajon a szerelmesek összefonódó kezét jelenti-e, vagy inkább egy ember, a költői beszélő kétségbeesésében imára kulcsolt kezét. A bozótos a szívben, amennyiben elfogadjuk a *Hóágy* szerelmes versként való értelmezését, minden bizonnyal az összekuszáltságot, az átláthatatlanságot, az érzelmek szövevényességét, áthatolhatatlanságát jelenti. A szívben burjánzó bozótos és a lírai beszélő szokatlan, egymásnak történő megfeleltetése (bár a fragmentált nyelvezet és a fordítás eredetihez képesti feltehető információ-vesztesége miatt ez sem teljesen bizonyos) alapján feltételezhető, hogy ez esetben a szív motívuma metonimikus kapcsolatban van a lírai beszélővel, az emberrel. A szív tulajdonképp maga az ember, az érzelmek tere, hiszen érzelmek csak az emberen belül jöhetnek létre, a benne terjengő bozótos pedig nem más,

⁵ A verset Lator László fordításában idéztem. Az eredeti részlet németül, az összevethetőség kedvéért: „Augen, weltblind, im Sterbgeklüft: Ich komm, // Hartwuchs im Herzen. // Ich komm. // Mondspiegel Steilwand. Hinab. // (Atemgeflecktes Gelaucht. Strichweise Blut. // Wölkende Seele, noch einmal gestaltnah. // Zehnfingerschatten – verklammert.)”

A vers németül eredetileg a *Sprachgitter – Nyelvrács* c. kötetben jelent meg:

Paul CELAN: *Sprachgitter*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am M., 1959.

Lator László fordítását az alábbi kötetből idéztem:

Paul CELAN: *Halálfüga*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. Ford.: Lator László. 41.

⁶ Paul CELAN: *Halálfüga*, Budapest, Európa, 1981. Ford.:Lator László. 126-127.

mint a szerelem érzése, mely zavaros, áthatolhatatlan és ez esetben minden valószínűség szerint nem tisztázott, disszonáns.

A fent említett, idézett és röviden elemzett példák alapján talán nyilvánvalóvá válik, hogy mint szinte az összes többi (bár jelen tanulmány keretében is valószínűleg valamennyire önkényesen kiemelt), Paul Celan lírájának számos versét végigkísérő vezérmotívum, a szív mennyire változékony, komplex, ugyanakkor valamennyire mégis egységes jelentéssel bír a költő életművében, a különböző versekben hozzá társuló konnotációk, hozzárendelődő eltérő jelentések pedig egymással összekapcsolhatóak, egymásra visszavezethetőek.